

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КАПІТАЛОМ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ В УМОВАХ ОРЕНДИ

Постановка проблеми. Внаслідок аграрної реформи та ринкової трансформації економіки створено умови для функціонування власності у формі капіталу. В аграрній сфері практично завершується процес врегулювання майнових відносин власності, необхідність якого викликана, зокрема, реорганізацією сільськогосподарських підприємств у господарські формування, засновані на приватній власності. Більшість селян отримала майно у спільну часткову власність і передала його в оренду підприємствам- правонаступникам. Частина селян реалізувала своє право власності на майнові паї шляхом виділення з пайового фонду у приватну власність окремих майнових об'єктів у натурі. Впроваджуються нові організаційно-економічні механізми формування систем управління орендним капіталом. Але селяни, як власники капіталу не отримують належного рівня доходу. Тому в механізмі оренди майна не забезпечується відтворення капіталу. Існуючий механізм управління орендним капіталом у сільському господарстві в ринкових умовах потребує значного удосконалення з метою його збереження та розширеного відтворення.

Аналіз останніх досліджень. Економічну сутність категорії «капітал» досліджували представники більшості економічних шкіл та напрямків, зокрема, А. Сміт [18], Дж. С. Мілль [11], К. Маркс [9], А. Маршалл [10]. Аспекти управління капіталом досліджували І. А. Бланк [2], Є. Брігхем [5], А. М. Подерьогін [19], В. В. Ковальов [7]. З початком формування ринкових засад економіки України питання формування аграрного капіталу підприємств розглядали в своїх працях такі вітчизняні вчені як П. Т. Саблук [17], В. Г. Андрійчук [1], М. І. Кісіль [16], В. В. Боковець [3], О. М. Бородіна [4], Р. П. Косодій [8]. У більшості джерел управління капіталом переважно розглядається як складова фінансового менеджменту. Ефективність сучасного

організаційного механізму управління орендованим капіталом в реорганізованих сільськогосподарських підприємствах не досліджувалась.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття теоретичних засад, особливостей та основних напрямів управління капіталом у сільському господарстві в умовах оренди.

Виклад основного матеріалу. Термін "капітал" походить від латинського *capitalis* – головний [12, с. 25]. Це одна з найбільш фундаментальних економічних категорій, сутність та значення якої намагалися пояснити представники всіх шкіл та напрямків економічної науки. Першу спробу дати науковий аналіз капіталу зробив Аристотель. Він ввів поняття "хремастика", яке означало мистецтво наживати достаток або діяльність, спрямовану на нагромадження багатства, одержання прибутку, вкладення і нагромадження капіталу [20, с. 227].

Економічний зміст, що вкладався в поняття "капітал", змінювався у відповідності зі змінами в економіці та в розумінні економічних явищ. Меркантилісти ототожнювали капітал із золотом, грошима та іншими скарбами, а основним джерелом його формування вважали зовнішню торгівлю (за умов позитивного торгового балансу). Фізіократи розглядали капітал в уречевленій формі, як засоби виробництва, які можна придбати за гроші, а створення капіталу пов'язували лише з сільськогосподарським виробництвом. Представники класичної школи політекономії розуміли під капіталом засоби виробництва, створені людською працею і вважали його головною рушійною силою економічного прогресу. К. Марксу належить визначення капіталу, як вартості, що самозростає. З часом набуває поширення все більш широке розуміння поняття «капітал», як цінність що приносить зворотній потік доходу. В сільському господарстві, крім майнового капіталу, важливе місце має земельний і людський капітали.

В останні роки дослідження капіталу в сільському господарстві посилилися з розвитком ринкових відносин в та реформуванням галузі. На думку В. Г. Андрійчука, після прийняття Указу Президента України "Про

невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки" (грудень 1999 р.) в аграрному секторі держави набули швидкого розвитку процесу, які він називає "капіталізацією сільського господарства". Це інтенсивне нарощування капіталу галузі з метою підвищення його продуктивності шляхом капіталізації власних доходів сільськогосподарських товаровиробників, залучення капіталу з інших сфер національного господарства та прямих іноземних інвестицій, а також та завдяки внутрішньогалузевому руху капіталу від менш ефективних до ефективніших власників [1, с. 69].

Розрізняють різні види капіталу. В сільському господарстві, на наш погляд, найбільше значення має поділ капіталу за наступними ознаками:

1. За об'єктами інвестування:

- основний капітал – частина капіталу підприємства, яка інвестована у всі види його активів, що використовуються протягом більше, ніж одного виробничого циклу, створюють прибуток не вступаючи повністю в обіг і не змінюють власника (земля, будівлі, споруди, машини, обладнання, нематеріальні активи);

- оборотний капітал – частина капіталу, яка інвестована у всі види його оборотних активів, що створюють прибуток, вступаючи повністю в обіг і змінюють власника (насіння, добрива, паливо, корми, грошові кошти);

2. За приналежністю до підприємства:

- власний капітал – вартість засобів виробництва, що належать підприємству на правах власності (поділяється на статутний, пайовий, додатковий, резервний тощо);

- позиковий капітал – вартість засобів, залучених на поверненій основі (отримані кредити, орендовані засоби, лізинг);

3. За способом розподілу між власниками:

- акціонерний – капітал підприємств, створених у формі сільськогосподарських акціонерних товариств, розподілений між власниками акцій пропорційно кількості акцій, які їм належать;

- пайовий – капітал господарських товариств (найчастіше – товариств з обмеженою відповідальністю) і сільськогосподарських кооперативів, розподілений між учасниками товариства пропорційно до розмірів їх внесків до статутного чи пайового фонду;

- приватний – капітал приватних сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, особистих селянських господарств;

- колективний - капітал, що є спільною власністю групи осіб без визначення частки окремих власників, зокрема в сільськогосподарських кооперативах.

4. За формою:

- реальний – вартість матеріальних об'єктів, залучених у сільськогосподарське виробництво;

- грошовий – вартість грошей у готівковій і безготівковій формі;

- людський - сукупність проінвестованих суспільно доцільних виробничих та загальнолюдських навиків, знань, спроможностей, якими володіє людина, що їй належать та невіддільні від неї і практично використовуються у повсякденному житті [4, с. 103];

- соціальний - запас спільних порозумінь, норм, правил та очікувань, які генерують можливості одержання потоків майбутніх доходів [8, с. 113];

Представники класичної школи політекономії розглядали капітал, як попередньо накопичений запас продуктів колишньої праці, і цим протиставляли його іншим елементам: праці та землі (природним елементам) [11, с. 69]. Але більшість вітчизняних науковців розглядають землю як капітал сільськогосподарських підприємств. Наприклад, П. Т. Саблук вважає, що треба визнати землю, на якій організовано сільськогосподарське виробництво, складовою аграрного капіталу, включити до нього вартість землі [17, с. 139]. Ми поділяємо цю думку.

В економічній літературі, особливо радянського періоду, часто використовується поняття "фонди". Ми поділяємо думку Н. А. Попова [15, с. 95], що поняття "фонди" означає акумульовані резерви грошових коштів

цільового призначення, а для позначення засобів, що використовуються сільськогосподарським підприємством у виробництві і від яких очікується одержання доходу, доцільно використовувати поняття «капітал».

Процесом, що потребує формування і використання капіталу, є управління. В загальному значенні «управління» – це цілеспрямована дія на об'єкт із метою зміни його стану або поведінки у зв'язку зі зміною певних обставин. На думку О. М. Гірняка та П. П. Лазановського, управління – це процес ув'язки всіх необхідних компонентів для досягнення певного результату [6, с. 11]. Складові управління – це визначення мети, сукупності способів, засобів і дій, реєстрація факту досягнення мети.

Більшість авторів поділяють функції управління на загальні і специфічні.

Управління капіталом відноситься до специфічних функцій управління, до яких, на нашу думку, в аграрній сфері доцільно відносити: обґрунтування потреби в капіталі, визначення джерел залучення капіталу, зокрема в умовах оренди майна, облік капіталу, визначення оптимальної структури капіталу, прийняття рішень щодо інвестицій, управління відтворенням капіталу, визначення ефективності використання капіталу.

Метою управління капіталом є забезпечення своєчасного його оновлення і підвищення ефективності використання.

Управління капіталом в сільському господарстві має свої особливості, обумовлені наступними факторами:

- велике значення реального капіталу;
- необхідність використання механізмів оренди землі й майна;
- оренда цілісних майнових комплексів, що були на балансі колишніх реорганізованих КСП;
- неврегульованість майнових і земельних відносин власності в багатьох господарствах;
- використання майна без належного документального оформлення (відсутність правовстановлюючих документів на об'єкти нерухомості, відсутність правильно оформлених

договорів про спільне володіння, користування і розпорядження майном та договорів оренди майна);

- високий ступінь зносу основних засобів, що використовуються;
- недотримання рекомендацій щодо механізму відтворення орендованих основних засобів, відсутність розширеного відтворення;
- сезонність;
- значна тривалість виробничого циклу;
- підвищена потреба в кредитних ресурсах.

У процесах оренди в аграрній сфері виступають переважно громадяни, що при реорганізації КСП отримали земельні й майнові паї або набули на них право іншим чином згідно законодавства.

Як об'єкт управління, ми розглядаємо капітал, користувачами якого є підприємства- правонаступники реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств або інші підприємства-користувачі землі й майна спільної та персоніфікованої власності. Фактично цей орендований капітал має матеріально-речову форму основних засобів.

Суб'єктами управління орендованим капіталом з одного боку є власники часток майна (селяни), а з іншого – сільськогосподарські підприємства-орендарі.

Згідно Порядку розподілу та використання майна реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств, затвердженого Наказом Міністерства аграрної політики України від 14 березня 2001 року № 62, у співвласників майна реорганізованих КСП, були можливості управління своїм капіталом. Кожен із співвласників мав право скористатися своїм майновим паєм в один із таких способів:

- об'єднати свій майновий пай з паями інших співвласників, отримати майно у натурі у спільну часткову власність та передати його до статутного (пайового) фонду новостворюваної юридичної особи, в тому числі до обслуговуючого кооперативу;

- об'єднати свій майновий пай з паями інших співвласників, отримати майно у натурі у спільну часткову власність, укласти договір про спільне володіння, користування і розпорядження майном та передати його в оренду;
- отримати свій майновий пай у натурі індивідуально чи разом із членами своєї сім'ї і використати його на свій розсуд;
- відчужити пай будь-яким способом в установленому законом порядку [13].

У більшості випадків селяни використали другий варіант щодо розпорядження отриманим капіталом, передавши його в оренду. Згідно типового договору оренди, наданого в наказі Міністерства аграрної політики № 97 від 09.04.2001 р. "Про затвердження Рекомендацій щодо використання майна, яке перебуває у спільній частковій власності" співвласники зобов'язувалися:

- передати основні засоби господарству в оренду;
- не втручатись в господарську діяльність господарства;
- завчасно письмово попереджати господарство-орендаря про свої наміри щодо продовження чи припинення оренди основних засобів;
- прийняти основні засоби після припинення дії Договору [14].

Це означає, що на період до закінчення дії договору оренди селяни передали право користування належним їм капіталом сільськогосподарському підприємству-орендарю, що, таким чином, є головним суб'єктом управління капіталом.

Співвласники мають право лише здійснювати контроль за використанням орендованих основних засобів в порядку, погодженому з господарством [14].

Господарство зобов'язане:

- своєчасно і в повному обсязі сплачувати орендну плату;
- користуватися основними засобами відповідно до їх призначення;
- проводити капітальний та поточний ремонт основних засобів за рахунок фонду відтворення майна;

- утримувати в належному стані і оберігати орендовані основні засоби та відповідати згідно з чинним законодавством за всі можливі пошкодження і (або) інші негативні наслідки, які сталися в результаті використання орендованих основних засобів протягом дії Договору;

- використовувати кошти спеціалізованого цільового фонду відтворення орендованих основних засобів виключно за цільовим призначенням та щорічно подавати співвласникам звіт про використання таких коштів;

- повернути співвласникам основні засоби після закінчення строку дії Договору в належному стані з урахуванням зносу [14].

Співвласники мають право лише здійснювати контроль за використанням орендованих основних засобів, переданих в оренду, в порядку, погодженому з господарством, а при порушенні умов договору оренди – достроково його розірвати, повернувши собі можливість в повній мірі управляти капіталом [14].

Орендарі і орендодавці мають різну мету, згідно якої вони здійснюють управління капіталом. Мета орендаря – максимальне (надмірне) використання капіталу з метою отримання вигод, зокрема безкоштовних. Мета орендодавця – збереження та відтворення капіталу, отримання доходу на капітал.

Сільськогосподарські підприємства-орендарі нерідко використовують майно пайового фонду, призначене для персоніфікації між співвласниками майна колишнього КСП, без належного оформлення договорів оренди. Орендна плата становить 1 % від вартості орендованого майна, в той час як фонд відтворення орендованих основних засобів, зазвичай, не створюється. За таких умов селянам було б вигідно отримати майно в натурі і використовувати його на власний розсуд, або продати свою частку в майні, а гроші покласти в банк і отримувати до 16 % річних. Але ці шляхи пов'язані зі значними складнощами для селянина, зокрема сума, за яку можна продати свою майнову частку, зазвичай складає 10-20 % від її номінальної вартості.

З метою удосконалення механізму управління капіталом у сільському господарстві в умовах оренди необхідно:

- забезпечити застосування у практиці економічно обґрунтованого рівня орендної плати, наприклад, хоча б на рівні банківської відсоткової ставки по депозитах;
- здійснити заходи щодо створення у підприємствах, що використовують орендований капітал, фонду відтворення орендованих основних засобів, джерелом формування якого є частина орендної плати в межах суми амортизації орендованого майна, а також використання коштів цього фонду на реконструкцію та поліпшення орендованих основних засобів, чи придбання нових основних засобів, замість зношених;
- встановити контроль за діяльністю уповноважених осіб від груп співвласників майна; а важливі рішення щодо продажу, обміну, списання об'єктів спільної часткової власності прийматися за згодою спеціально створеної спостережної ради;
- врегулювати майнові відносини щодо об'єктів, які не підлягали паюванню, зокрема багаторічних насаджень, що залишилися на балансі підприємств- правонаступників реорганізованих КСП; а земля під якими частково була врахована при визначенні розмірів земельних паїв селян в умовних кадастрових гектарах, або не включалася до державних актів на право власності на землю, а також ставків, лісосмуг, меліоративних споруд тощо;
- розробити механізм управління не витребуваними майновими паями, зокрема стандартні умови використання підприємствами- правонаступниками майна, виділеного під не витребувані майнові паї і строк», протягом якого таке майно підлягає зберіганню, а також порядок відчуження такого майна.

Вирішення цих питань можливо за умови прийняття відповідних нормативно-правових актів Міністерства аграрної політики. На жаль, Мінагрополітики вже декілька років не затверджує розроблені в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» Рекомендації щодо формування та використання фонду відтворення основних засобів, що

знаходяться у спільній частковій власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств (ННЦ ІАЕ, К.2005), розроблені під керівництвом М.І.Кісіля [16], що стримує наведення елементарного економічного порядку у взаємовідносинах між суб'єктами оренди.

Висновки. «Капітал» є складною і неоднозначною економічною категорією. В сільськогосподарському виробництві велике значення має реальний капітал, під яким слід розуміти матеріальні об'єкти, залучені у сільськогосподарське виробництво, зокрема, землю. Складовою частиною управління капіталом є вибір джерел та способів його залучення, одним з яких може бути оренда. Існуючий механізм управління капіталом в сільському господарстві в умовах орендних відносин є недосконалим. Для його удосконалення необхідно: забезпечити застосування у практиці економічно обґрунтованого рівня орендної плати; здійснити заходи щодо створення у підприємствах, що використовують орендований капітал, фонду відтворення орендованих основних засобів; встановити контроль за діяльністю уповноважених осіб від груп співвласників майна; врегулювати майнові відносини щодо багаторічних насаджень, ставків, лісосмуг, меліоративних споруд тощо; розробити механізм управління не витребуваними майновими паями. Вирішення цих питань можливо за умови прийняття відповідних нормативно-правових актів Міністерства аграрної політики.

Управління капіталом в сільському господарстві потребує подальшого дослідження. Зокрема, потребують опрацювання методичні підходи до оцінки ефективності управління капіталом та вибору варіантів управлінських рішень щодо управління капіталом в сільському господарстві.

Анотація. Розглянуто еволюцію поглядів на економічне поняття «капітал», що є об'єктом управління. Визначено особливості управління капіталом в сільському господарстві. Досліджено напрями удосконалення механізму управління орендованим капіталом різними суб'єктами оренди після завершення реорганізації сільськогосподарських підприємств.

Summary. The evolution of looks on the economic notion «capital», which is an object of management, is considered . The features of capital management in agriculture are defined. The improvement directions of the leased capital management mechanism by the different subjects of lease after the agricultural enterprises reorganization finishing are offered.

Бібліографічний список.

1. Андрійчук В. Г. Капіталізація вітчизняного сільського господарства: суть, напрями, механізми і перші оцінки здійснення // Економіка АПК. – 2005. - №7. – с. 69-74.
2. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. Т. 1. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. – 592 с. – (Серия "Библиотека финансового менеджера"; Вып.3).
3. Боковець В. В. Удосконалення структури основного капіталу підприємств бурякоцукрового підкомплексу Вінницької області // Економіка АПК. – 2003. - №1. – с. 82
4. Бородіна О. М. Людський капітал як основний стратегічний ресурс сталого розвитку аграрної сфери // Економіка АПК. – 2003. - №9. – с. 103-108.
5. Брігхем Є. Основы финансового менеджмента: Пер. з англ. – К.: Молодь, 1997. – 1000 с.
6. Гірняк О. М., Лазановський П. П. Менеджмент: теоретичні основи і практикум: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: "Магнолія плюс", Львів: "Новий світ – 2000", 2003. – 336 с.
7. Ковалев В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 512 с.; ил
8. Косодій Р. П. Формування стратегії агроекологічно орієнтованого розвитку соціального капіталу // Економіка АПК. – 2003. - №10. – с. 111-118.
9. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: [Перевод]. – М.: Политиздат, 1983. – 22 см

10. Маршалл А. Принципы политической экономии / Пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Г. Рысина; Ред. С. М. Никитина. – М.: Прогресс, 1984. – 350 с. – (Экономическая мысль Запада. Для научных библиотек).
11. Милль Дж. С. Основания политической экономии с некоторыми из их применений к общественной философии. – СПб: Типография М. Стасюлевича, 1874. – 553 с.
12. Надель-Червинская М. А., Червинский П. П. Большой толковый словарь иностранных слов в трех томах, Т. 2. – Ростов-на-Дону: "Феникс", 1995. – 544 с.
13. Наказ Міністерства аграрної політики України “Про затвердження Порядку розподілу та використання майна реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств” від 14 березня 2001 року № 62.
14. Наказ Міністерства аграрної політики України “Про затвердження Рекомендацій щодо використання майна, яке перебуває у спільній частковій власності” від 9 квітня 2001 року № 97.
15. Попов Н. А. Экономика сельского хозяйства: Учебник. – М.: Издательство "Дело и Сервис", 2000. – 368 с.
16. Рекомендації щодо формування та використання фонду відтворення основних засобів, що знаходяться у спільній частковій власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств / За ред. М. І. Кісіля. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005.
17. Саблук П. Т. Реализация Земельного кодекса как условие решения экономических проблем села и государства // Экономика АПК. – 2003. - №9. – с. 139-141.
18. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Гос. социально-экономическое изд-во. – 1935. – 371 с.
19. Фінансовий менеджмент: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисципліни / А. М. Поддєрьогін, Л. Д. Буряк, Н. Ю. Калач. – К.: КНЕУ, 2001. – 294 с.

20. Яремко І. Й. Економічні категорії в методології обліку: Монографія. – Львів: Каменяр, 2002. – 192 с.